

BÜKY LÁSZLÓ

Egy Krúdy-novella szöveg(hang)szerelése

UTOLSÓ SZIVAR AZ ARABS SZÜRKENÉNÉL

I.

Krúdy Gyula művében a történet háttérét egy párbaj adja.¹ A novella egészéből kiszűrve az írás közleménye: *P. E. G. ezredes, az ország legjobb céllövője egy újságíróval párbajozva elhunyt. Az eset kiváltó oka, hogy bizonyos urak úgy döntöttek, hogy az ezredesnek párbajban agyon kell lőnie egy újságíró, aki megsértette a Kaszinót. Az ezredes civil ruhában elindul a párbajra, útközben megéhezik, és egy kocsmában étkezik. Este a kocsmában egy hullaszállító kocsis elmondja, hogy ma egy ezredest szállított.

Ez a történet váza, amelyet az író – zenei műszót használva – úgy hangszerel, hogy szépirodalmi műalkotásként lehessen értékelni. A hangszerelés a különböző hangszerek használatának módozata tekintettel a szimfonikus zenekar instrumentumainak hangterjedelmére, a transzponáló hangszerek írásmódjára, a vonósok fekvéseire, üveghangjaira é. í. t.² A zenemű némelykor éppen a hangszerelés révén válik azzá, ami: Claude Debussy *Jeux* ('Játékok', 1912) című szimfonikus műve különben aligha lenne értékes darab. Egy-egy zeneszerző hangszerelésének beható ismerete segíthet a befejezetlen vagy teljesen kidolgozatlan mű hiányos részeinek megírásában, például a *Concerto* (1943) néhány perces részét Bartók Béla particellája alapján Serly Tibor hangszerelte.³ Karinthy Frigyes irodalmi paródiái (mondhatni:) zömükben a karikírozott írók hangszerelési eljárásainak módozatán alapulnak, ezért némely esetben szinte nem látszik a különbség sem a (szöveg)tartalom, sem a stílus tekintetében az egyes írók valódi szövegeivel.⁴

Modeszt Petrovics Muszorgszkij zongoraszvitjét híressé vált hangszereléssel változtatta át Maurice Ravel (*Egy kiállítás képei*, 1922), a zongoradarab illetéknéppen a különböző hangszerek alkalmazása folytán (zenei) stílusában más hatást kelt, mint az eredeti, jóllehet annak – szövegnyelvészeti mű-

¹ Krúdy Gyula: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*, In *Nyugat* 1927/16, 236–249.

² Siklós Albert: *Hangszereléstan elméleti és gyakorlati alapon: a klasszikusok és a jelenkori mesterek műveiből idézett példákkal két kötetben*. Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadó, Budapest, 1909–1910; Darvas Gábor: *A zenekari muzsika műhelytitkai*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1960.

³ Ujfalussy József: *Bartók Béla*. Gondolat, Budapest, 1970², 435.

⁴ Vö. Büky László: *Füst Milán: Epigramm. Az irodalmi paródia stílusekvivalenciájáról*. In *Uó: Karinthy és a nyelv*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2020, 41–52.

szót használva – szövegértelme⁵ – alapján megmarad(t). Ezt a lehetőséget példázza a fentebb *P. E. G. ezredes, az ország legjobb céllövője egy újságíróval párbajozva elhunyt szövegmondattá tömörített elbeszélés, amelynek szöveg-hangszerelése a Krúdy-novella egésze.

A stilisztikai kutatás Krúdy nyelvészetének tulajdonságait több szempontból számos tanulmányban vizsgálta, néhány példa ezekből: az író (szó)képalkotása⁶, hasonlatai, metaforái, visszatérő képei, a halmozás alakzata és egyéb jelenségek⁷ föltárása és leírása olvasható. Ezek a jellemző (vagy annak tartott) nyelvi, stilisztikai, retorikai jegyek a (Krúdy-)szövegművekben használatos – a zenei párhuzamnál maradva – a hangszerek hangterjedelmére, a transzponáló hangszerek írásmódjára, a vonósok fekvéseire, üveg-hangjaira és egyebekre vonatkoz(hat)nak együttesen a szöveg koloritját létrehozva.

A novella közleménye a történekekről a főszereplő körüli szűkebb és szélesebb világ tárgyi, helyzetbeli viszonyai közötti eseményekkel és cselekedetekkel van mintegy összeépítve, ez adja a mű szöveg(hang)szereltségét⁸, amely tulajdonság nem a szövegkoherenciával, inkább a kitéréssel azonosítható.⁹ A szöveg(hang)szereltséget leginkább Fónagy Iván által írtakhoz¹⁰ lehet kötni, minthogy – amint írja – az előkészítő digresszió általában zenei funkciót is teljesít, verbális kompozíciót hoz létre. A zeneiség tartalmi értelemben veendő, a zenei művek szerkezetrendjéhez hasonló megoldásaiban

⁵ Vö. Kocsány Piroska: *Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészet*, In *Filológiai Közlöny* 1989/ 1, 33; Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001, 55.

⁶ Kemény Gábor: *Krúdy képalkotása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974; Kemény Gábor: *Képekbe menekülő élet*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.

⁷ Herczeg Gyula: *Krúdy hasonlatai*, In *Magyar Nyelvőr* LXXXIII (1959) 41–59; Pethő József: *A halmozás alakzata. A halmozás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötete alapján)*. In *Nyelvtudományi Értekezések* 154. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004; Pethő József: *Krúdy-tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005; Pethő József: *Állandóság és változás – Krúdy utolsó alkotói korszakának stílusáról*, In *Magyar Nyelvőr* XXXI (2007) 63–75.

⁸ Vö. Robert[-Alain] de Beaugrande – Wolfgang Dressler: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina, Budapest, 2000, 133.

⁹ Ennek néhány értelmezésére: 'Kitérés' címszó, írta: Kovács Endre, in *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Főszerk. Király István et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996; VI, 328; Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó, Budapest, 47–48; 'Digresszió', szócikk, írta: Gelléné Körözi Eszter, in *Alakzatlexikon*, Főszerk. Szathmári István. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008. 153–158.

¹⁰ 'Digresszió' szócikk, írta Fónagy Iván. In *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Főszerk. Király István et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996, III, 734–735.

(ismétlés, digresszió, fokozás stb.¹¹). – A kitérés főként elbeszélő szövegművek sajátja, de másutt is szerepe lehet.¹²

A Krúdy-írásmű szövegszerkezeti rendjének felépítése – zenei tételrendként is fölfogható – szokásos szerkezet:

(Első tétel, főtéma) – A Kaszinóban az urak úgy döntöttek, hogy az ezredesnek párbajban agyon kell lőnie egy újságíró, aki megsértette a Kaszinót.

(Második tétel, kidolgozás) – Az ezredes elindul a párbajra, útközben megéhezik, tepertőt¹³ vásárol, amelyet egy kocsmában eszik meg, és ott mást is fogyaszt. Egy különös viselkedésű vendég érkezik a kocsmába: „A fiatalember, amint az ezredest megpillantá, oly rémületet fejezett ki a tekintetével, mintha az ördöggel vagy a halállal találkozott volna. A pohár kicsusszant ujjai közül és sikoltva törött el a görbe padlón, pedig ezeket a pohárkákat rendszerint vastag üvegből öntik.” Ennek kapcsán a (polgári ruhás) ezredes is figyelmet kap: „– Azt a pohárkát majd én fizetem. [Új bek.] Az ezredes szavai, bár azok meglehetősen csendes hangon mondattak ki: feltűnést keltettek a kocsmában. Vajjon mi köze volt a fiatal embernek az idősebb idegenhez? Vajjon miféle titok rejtőzik itt?”

(Harmadik tétel, lezárás) – Amikor estefelé egy hullaszállító kocsis beszámol a kocsmában: „– Valami civilbe öltözött ezredest kellett fuvaroznom, – mondta, miután piszkos zsebkendővel megtörölte a bajuszát és Jánosnak is volt ideje az odahallgatásra. [...] Ott van már a Szvetenay-utcában.”

(Coda) – „Éjfél felé, amikor csillapodott a vendégforgalom, János, a csaposlegény a hátát a szekrény sarkának vethette és a délutáni vendég furcsaságain gondolkozott.”

II.

A novella főhősre vonatkozó történéseinek háttérét egy társadalmi csoport („az urak”) intézménye adja a Kaszinó gyanánt; a szövegmű főtémája a Kaszinó döntésének végrehajtása:

p agyon kellett lőni egy embert, a Kaszinó megbízásából, miután a welszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában így döntöttek az urak

A főtéma a kidolgozási részben visszatér, amikor a kocsmában eszik, majd amikor ugyanazt a pálinkát kéri, mint a fiatalember:

¹¹ Vö. Fónagy Iván: *A stílus zenéje*. Zenei adalékok Offerdingenhez. In *Műhely – Εργαστηριον*. Tanulmányok és bírálatok a szellemtörténeti kutatás köréből. V–VI. Kolozsvár, A Ferenc József Tudományegyetem Germán Philológiai Intézetének kiadása, 1941–1942, 33.

¹² Vö. Büky László: *Nyelvjárási és költői nyelvi kitérés*. In Néprajz és Nyelvtudomány XXXIII (1990) 11–15.

¹³ A szóalakra ld. ÉrtSz. *tepertő*, *töppörtyű*; ÉKsz. *töppörtyű*; ÚMTsz. *töppörtyű*

▷ a nyomorultat, akit a Kaszinó határozatából kifolyólag ma délután hat órákor a másvilágra kell [az ezredesnek] útbaigazítania

▷ a Kaszinó döntött ebben az értelemben, a Kaszinó döntése ellen pedig nincs appelláta

Egyes szövegrészek megjelenítik a Kaszinót ábrázolt tárgyiasságában¹⁴ ugyancsak a kidolgozási részben (a Jánossal való beszélgetés kapcsán):

▷ a Kaszinó társalgójában, abban az ünnepélyes teremben, ahol még a bőrfotelek is bronzból látszottak öntve lenni, nemcsak a kandalló díszei

Ugyancsak a kidolgozási részben melléktéma gyanánt jelenik meg a Kaszinó-életről az ezredes elképzeléséből az a szövegdarab, amelynek ellenpontja az Arabs Szürkebeli fizetémódja lesz (ezüsttálcán a visszajáró pénz, itt a fogadósne szoknyazsebében), továbbá az ezredes bizonyos gasztronómiai igényéről, amelyet a Kaszinó konyhája és az ahhoz szállító rákkereskedőnő elégít ki. Az ezredes közben kitér arra, hogy az osztrigát is kedveli, és elmond egy különös esetet a huszonnyolc osztrigától elhaló barátjáról, amely valódi kitérésnek tartandó. Ezek a szövegrészek is részletesen ellenpontozva vannak az ezredes tepertőevésével és kocsmai étkezésével. E szöveghelyen a féllábú rák története önmagában szokványos degresszió gyanánt vehető, ám szerepe az Arabs Szürke konyhaművészetével való kapcsolatban mutatkozik meg. A Jánossal, illetőleg a kocsmárosnéval beszélve a főtémához melléktémákat csatol az író (ruházata, rákétel a Kaszinóban):

▷ Nem kell azt hinnie, asszonyom, hogy valóban az vagyok, aminek különös öltözetben látszom. Igen rendes társadalmi állásom van, csak pillanatnyi körülmények kényszerítenek arra, hogy olyan ruhában mutakozzam, mint bármely polgári egyén a városban. Ismétlem, asszonyom, csak annyi az egész, hogy idő előtt fel ne ismerjenek, mielőtt dolgomat bizonyos úrral, bizonyos helyen ezen a környéken elintézem

▷ Az ezredes, a Kaszinó tagja valóban még álmában sem gondolhatta, hogy valaha az »Arabs szürke« vendége legyen

▷ Módomban lett volna a Kaszinóban reggelizni, talán éppen rákot

▷ Ismerem Finkelstein kisasszonyt is, aki a rákokat a Kaszinó konyhájának szokta liferálni és ebédelőtti sétáiban a piacon figyelmeztetni szokott, hogy miféle rákokat szállított ma a Kaszinónak. A multkor megtudtam a kisasszonytól, hogy az apró, levesnek, tölteléknek való tiszai rákok mellett egy különösen nagy rákot küldött a Kaszinónak. Ennek a ráknak csak egy ollója volt, – mint egy kard. Valóságos buzogány a farka. Ezt a rákot kísérem figyelemmel, vajjon mi történik vele a Kaszinóban? Nyomban a kaszinóba siettem tehát és még mielőtt a kocszi az egyéb bevásárlások miatt meg sem érkezett: én már bejelentettem igényemet a féllábú rákra. Valóban igen szép porció lett belőle, miután még három más rákkal garnírozták ökelmét. Ez a három kisebb rák is a családhoz tartozott, mert ritka példányok voltak. De az öreggel egyik sem vetélkedhetett

¹⁴ Vö. Roman Ingarden: *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest, 1977, 224–262.

▷ jó tréfa volna, ha egyszer Stettner, a Kaszinó főpincére is táblán számolna és a visszajáró pénzt ezüsttálca helyett a szoknyazsebből adogatná elő

▷ Az osztrigát is nagyon szeretem, – szólalt meg az ezredes a retekvés ceremóniai közepette [...] Mondom, az osztrigát is nagyon szeretem, de sohase ettem meg többet két tucattal. Egy barátom ugyanis abba halt bele, hogy huszonnyolc osztrigát evett meg együttlében

Az ezredes ugyan vállvonogatva vesz tudomást feladatáról, mégis hyperthymiás viselkedésre vall,¹⁵ ami az emelkedett hangulattal együtt járó éhségérzetben nyilvánul meg, hasonló állapot van Krúdy más alakjainál is például az *Egy Aranykéz utcai éj emléke* című novellájában.¹⁶ A (mondhatni:) gyomoridegesség indokolja az ezredes szokatlan étrendjét az *Arabs Szürkében*, amely tepertővel kezdődik, amely emlékeinek része. Az ezredes lelkiállapota a főtéma megjelenésekor azonnal alapos kidolgozással tudatosulhat az olvasóban:

▷ A párbajt délután tartják meg egy kaszárnyában, annak az embernek, aki a Kaszinót megsértette, nem szabad élve eljönni a helyszínről. Az ezredes vállat vont. Jó, hát majd belelövök az ujságíróba, – mondta egykedvűen. De közben nagyon megéhezett. Éppen csak annyi volt izgalma, amely a halálos párbaj napján elfogta. Fertelmes, soha nem érzett éhség vett rajta erőt. Éhes volt a gyomra, éhes volt a szája, félálomban forgatta a nyelvét

▷ Az ezredes gyomra, amelynek éppen olyan borlopo alakja volt, mint a legtöbb emberi gyomornak: valamiképpen nem érezte jól magát ezen a napon, ideges tünetek mutatkoztak benne, amelyek befolyásolták még az ezredes szigorú gondolkodását is. Miért kíván ez a gyomor mindenféle olyan ételeket, amelyeket az ezredes sohasem vehetett volna tudomásul, csak éppen a mai napon, akkor is szánalomból szegény ellenfele iránt, akihez jószívűségében odáig akart leereszkedni, hogy pusztán gavallériából szegényes életmódját akarta utánozni

▷ ezredes és eszébe jutottak mindenféle fiatalkori évek, amikor vidéki garnízónokban szolgált és tisztiszolgáival a hónap vége felé titkon tepertőt hozatott a hentestől, otthon maradt, mintha már hadnagy korában is törzstiszti vizsgára készülődne

A kocsma egészének ábrázolt tárgyiassága mint melléktéma nem különösebben részletes, a Kaszinó sem, csupán néhány dolog van megrajzolva:

▷ – Itt van közelben az *Arabs szürkéhez* címzett kocma. Egy simli meg egy cigány van a cégérébe festve

▷ itt ül [az ezredes], veresterítékű asztal mellett, feketenyelű kést és villát, valamint porcelántányért tesz elébe egy felgyúrt ingujjú legény

A Kaszinó uraival szemben a vendégsereg ábrázoltsága részletesebb a kocma mint melléktéma kitéréseként:

▷ A lókereskedőknek, akik az egyik sarokasztalnál kártyáztak a természetes kocsmáros vezetése mellett, amúgy is inkább spriccer kellett, mert azt maguk mellé állíthatták a székre és a

¹⁵ Nyíró Gyula: *Psychiatria*. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1967, 72.

¹⁶ Büky László: *Pszichiátriai szövegjegyek Krúdy-novellájában: Egy Aranykéz utcai éj emléke*. In Uő: *Ábrázoltságjegyek és stílusképek Krúdy Gyula szövegvilágában*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2023, 108–114.

szivar- vagy pipahamut akkor halászhatták ki belőle, amikor éppen akarták. Az a néhány »futó« vendég, – bérkocsis, akinek erre volt fuvarja, hullaszállító-kocsis, hivatalos kézbesítő, postás, lóvasúti, akinek éppen erre volt dolga, amúgy sem szokott mást inni, mint bort, mert a borban több az érték, mint a sörben. Csak a klinikai szolgák jelentették a komoly sörözőket

A csaposlegény, az Arabs Szürke gazdája és felesége, amint korábban a hentesné, akinél a tepertőt vásárolta az ezredes, egyaránt kap bizonyos ábrázoltságot ugyancsak melléktémai kidolgozottsággal:

↳ *felgyűrt ingujjú legény, aki voltaképpen csak azért él, hogy a söröshordót félkézzel fel-emelje, ha majd megtelik a kocsmá látogatókkal*

↳ *A gazda valaha fiúkkeser-mester volt*

↳ *Borsócskám! – kiáltott fel a természetes kocsmáros, amikor nejének lopakodó közeledését ama hangtalan és örökéletű posztó-papucsokban észrevette*

↳ *Az ezredes is szemügyre vette a kocsmárosnét.*

Jelenség ő, akit joga van minden vendégnek megszemlélni akár vérmes, akár jámbor gondolatok kíséretében

A gazdával nem, de Jánossal, a csaposlegénnyel és a kocsmárosnéval beszélget az ezredes. A legényre katonás fölényvel szól, amikor az bort ajánl neki. Apró szöveg(hang)szerelési egység János életének mozzanata ezzel kapcsolatosan (elcsaptak kezéről egy leányt). A fogadós asszony pedig egészen más emléket (Denise grófnőét) kelt az ezredesben, ezt a *perkelt – pörkölt* szóhasználati különbség is sejteti, amelyik végig megmarad a szereplők szó-járásában¹⁷:

↳ *János bölintott, mert tudta, hogy még egy korsóval kell lenni a tegnap megcsapolt hordóban. És már indult is a csap felé, amikor hirtelen megállott. Nem, mégsem adhatja oda az ezredesnek ezt a tegnapi sört, mert azt voltaképpen egy környékbeli házmesternek szánta, aki elcsapott a kezéről egy leányt, de azért minden este ideküldözgeti sörért a kisfiát*

↳ *Volt maga katona? Így tanítják manapság a katonákat? Sört kértem, sörre van kedvem. Azt a...*

↳ *Nem egészen értéktelen asszony, habár persze Denise grófnőt vagy más ismerőseimet nem igen lehetne hozzá hasonlítani*

↳ *A mi vendégeink korán reggel szeretik a perkeltet, – mond a kocsmárosné. – A pörköltet.*

¹⁷ A *perkelt* főnevet az ÚMTsz. Bernecebarátiból, Pest megyéből, valamint Erdélyből, Ikafalváról adatolja. Krúdy a szóval a fogadósne és az ezredes közötti társadalmi rangkülönbséget érzékelteti (a szövegmű főszereplőjének szempontjából). – Amikor az ezredes hideg disznópecsenyéből kér – „a resztlíje, a csonkja maradt meg, – az »abgesnitesz« [abgeschmittes 'levágott (rész')], mint mondják” – maga is a kocsmában megfelelő nyelvezettel, vö. kocsmáros megszólalásával („– Gib im, [gib ihm 'adj neki'] János, – mond most a gazda”). A tepertőárus asszony szójárásában is van városi népnyelvi elem: „Egy *simli* ['sapkaellenző'] meg egy cigány van a cégérébe festve”; „A hentesné verseskönyvet vett elő, amelyből kiszakított néhány lapot, hogy *stancilit* formáljon belőlük.”

– A perkeltet, – felelt a kocsmárosné

A kidolgozásban a fogadósnéval való beszélgetés közben az ezredes kinetikusan jelzi további útját:

‡ És az ezredes ekkor valamely irányba mutatott, amelyről a kocsmárosné aligha találta ki, hogy az irány az üllőiúti kaszárnyát jelenti

Az ezredes – az előzetes ismeretek alapján – nem várható ételeket kér (pörköltmaradék, disznóhús-maradék, szalámi-csutka, rettek, hagyma liptói túró). Ugyanakkor emlékezéséből tudhatni, hogy fiatalon „tisztiszolgájával a hónap vége felé titkon tepertőt hozatott a hentestől”, amint főntebb már olvasható volt. A most felsorolt ennivalókról szóló ismeretei alapján bizonyára efféléket evett a „mindenféle fiatalkori évek”-ben, ezért jelenik meg ez a melléktema:

‡ Hát valóban pörkölt-maradék volt az, amelyet János otromba ujjával a tányéron hozott. Sűrű volt a leve, mint a kifőtt paradicsomé. Kozmás a húsa és többnyire csak olyan csontos darabok voltak benne, amelyeket a kocsmárosné egyetlen vendégének sem adott volna oda

‡ De mindenesetre szeretném tudni, hogy nincs-e odakint valami kis disznóhús-maradék? Persze, hideg disznópecsenyét gondolok, amelyből éppen csak a vége, a resztlije, a csonkja maradt meg, – az »abgesnitiesz«, mint mondják? Csak éppen egy falatnyi

‡ Csak éppen retket és hagymát kért az ételhez, pedig ezektől a szagosítóktól egyébként tartózkodni szokott

‡ Nincs itt maguknak valamely szalámi-csutkájuk? – kérdezte hirtelen nyugtalankodva az ezredes, mintha szalámi-szagot érzett volna. Tudja, János, a szalámi-rúdnek a végét gondolom, amelyet már félretettek, mert a kicsinysege miatt nem alkalmas arra, hogy belőle vágjanak. A szalámi rúdnek a végét, ahol a spárga van: nem mindenki tudja megrágni, de hál' Istennek az én fogaim egészségesek, talán a rézkrajcárt is el tudnám harapni

‡ Így jutott el az ezredes különös étvágyában a liptói túróig, amely csípős volt, átható szaga volt, vékony lemezekben helyezkedett el a sóskiflin, mert az igazi sajt kemény szokott lenni

A fogadósné és kocsmáros családi élete (általánosítással a kocsmárosnékra vonatkozóan) kimondottan a környezetrajzra vonatkozó kitérés, melléktema, amint az a kocsmáros kártyázása és a közbeni intézkedése a csapossal:

‡ – Borsócskám! – kiáltott fel a természetes kocsmáros, amikor nevének lopakodó közeledését ama hangtalan és örökéletű posztó-papucsokban észrevette. Lekapta a fejéről pirosbojtos sapkáját, amelyet nem emelt meg senki előtt és meglengette azt a levegőben. – Borsócskám! – kiáltotta még egyszer, aztán nagyot durrantott a kezében lévő kártyájával az asztallapján, mint a nyerők szokták. Ezzel a durrantással bizonyára a felesége délutáni álmát akarta helyreigazítani, mert az asszonyok délutáni álmai lehetnek veszedelmesek is. Néha megálmódják az igazat és akkor többé nem lehet beléjük visszacsókolgatni a régi lelket. Féltékenységgel szokta kínozni az ilyen délután alvó kocsmárosnékat, akik mindig azzal a gondolatlaltal ugranak fel csak félíg lehúzott éberlaszting cipőikben, hogy éppen most kapják rajta az urukat a szolgálóval való szerelmeskedésben

↳ *Gib im, János, – mond most a gazda, aki valamely bonyolult kártyapartiba volt elmélyedve. – Gib im, – kiáltotta és a kezében tartott kártyával nagyot ütött egy másik kártyára, amely véletlenül az asztalra, a kék abroszra került*

Hasonló szöveg(hang)szerelési eljárás a csaposlegény történetének továbbvitele a házmesterrel kapcsolatban, ez a paradiégszisz,¹⁸ ugyanakkor belső kitérés a csaposról eddig megismertekhez:

↳ *kicsapolt még egy korsóval a tegnapi hordóból, aztán a csapat eróművészettel kirántotta a hordóból és a csap alatti maradékot a lyukon át kiöntötte egy edénybe, amelyet majd talán mégis csak megmenthet az ellenséges házmester részére, aztán elrúgta a hordót, mintha arra többé ebben az életben semmi szükség nem volna*

Nem csupán fiatalkori emlékei, hanem a újságíró is foglalkoztatja „P. E. G. szolgálatonkívüli huszárezredes”-t, részben annak halálát veszi biztosra, részben életmódját gondolja „koldus-szegény”-nek, ugyanakkor a Kaszinó-motívum is megjelenik:

↳ *Bizonyosan az a kófic is, akit ma a másvilágra küldök, ilyent iszik, mert jobbra nem tellik neki! – gondolta magában az ezredes*

↳ *Éppen csak annyi volt izgalma, amely a halálos párbaj napján elfogta*

↳ *Tudniillik az ezredesben még néha-néha felfortyant a góg, amikor a maga hívatottságára gondolt. Voltaképpen ma délután egy embert kell kivégeznie, aki megsértette az ujságjában a Kaszinót...*

Igen, olyan akarok lenni, mint egy nyavalyás kófic, aki most valahol a végrendeletét írja, ha van hozzávaló esze

↳ *Ha teli hassal, francia pezsgő hangulatában puffantom le azt a szegény ördögöt, akkor még utólag valamely szemrehányást tehetnék magamnak, hogy nem küzdöttünk egyenlő fegyverekkel*

↳ *az újságíró olyan koldus-szegény, hogy tepertőt vacsorázik esténként, papirosból, tizkör-mével, a sőt a mellénye zsebébe tartogatja és a retek, hagyma az íróasztala fiókjában várja*

↳ *második »fröccsét« mérette ki, (hogy talán ezzel is hasonlatos legyen ama részeges újságíróhoz,)*

A kocsmába új vendég jön, érkezése és öltözködése ellentétes az civil öltözetű ezredesével, aki „[c]ivilben volt, bő esőköponyeg volt rajta, kanári-sárga cipője nyikorgott, bot-ernyőt vitt a kezében, benézegetett a csukott fiá-kerekbe, mert azt hitte, hogy álruhájában onnan nem ismeri fel őt senki, amint a párbaj előtt némi bolyongást tett az esős városban”):

↳ *az Arabs szürke előtt gyors perdülettel állott meg egy fiáker és a kocsiból egy halvány, magastermetű fiatalember szállott ki*

¹⁸ Ld. 'Paradiégszisz' szócikk, írta: Katona László, In Világirodalmi lexikon I–XIX. Főszerk. Király István et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996. X, 130.

⌘ *Ha az ezredesnek lett volna érzéke a civilek öltözködése iránt: észre kellett volna vennie azt a keresettséget, amelyet a fiatalember öltözetével elérte. Galléros köpenyege volt, feketéből, amilyenben a regényhősök vannak a mult században. Kihajtott inggallérja volt és csipkés kézelője. Fehérpetyes kék nyakkendő hanyagúl volt a nyakán megkötve és a mellénye teremtuccse hímzett, fehér mellény volt, – mintha az összes ruhadarabokat valamely színházból kérte volna kölcsönbe. De az is lehet, hogy örökbe. Olyan vékony lábszárai voltak, mint egy komédiásnak. És lábszárai karcsúságát még fokozta a szűk fekete nadrággal is. Magassarkú, nőies cipője volt*

⌘ *A fiatalember nagyon halovány arccal lépett be az ajtón, mintha segítséget keresne itt. Dúlt vonásai bizonyos leküzdhetetlen félelmet mutattak, mintha menekvésében*

⌘ *A fiatalember, amint az ezredest megpillantá, oly rémületet fejezett ki a tekintetével, mintha az ördöggel vagy a halállal találkozott volna*

⌘ *Aztán hirtelen felemelte a két kezét a fiatalember és eltakarta a két szemét, mintha nem bírná tovább látni a rémet, amely elébe állott. Vakon, imbolyogva fordult meg és szellemlépéssel szökkent ki az ajtón. »Gyerünk a laktanyába«, – kiáltotta hörgő hangon a kocsis fülébe*

A fiatalember fizetés nélkül távozott, az ezredesnek is hallania kellett, hogy a laktanyába hajtatott, viselkedése nyilván ezért változik:

⌘ *A gazda éppen azt akarta parancsolni Jánosnak, hogy futamodjon a bérkocsi után, ha kell, a laktanyáig is, amikor az ezredes, a másik idegen, most csendes, komor arccal intett: – Azt a pohárkát majd én fizetem.*

Az ezredes szava, bár azok meglehetősen csendes hangon mondták ki: feltűnést keltettek a kocsmában

⌘ *Az ezredes most nagyon elcsendesedve ült helyén, mintha valami búskomoly sejtelen szállotta volna meg a fiatalember kocsmái megjelenése óta*

⌘ *[...] az a különös ötlet is felbuggyant benne, hogy ez a fiatalember volna az az ujságíró, akivel neki a mai nap folyamán halálos párbajt kell vívnia. Hiszen az ezredes sohase látta az ujságírót*

Az ezredes igyekezik különös ötletét a Kaszinóra hivatkozva elhessegetni magától, miközben korábbi párbajtapasztalataira gondol:

⌘ *Ha valóban ezt a bolondos külsejű fiatalembert találná ott maga előtt a kaszárnya fedett lovaglójában, amint kihajtott fehér gallérjával és hosszú fehér manzsettáival biztos célpontnak állana ki pisztolya elébe, – ha valóban az a nyavalyás, beszámíthatatlan fiatalember volna az ellenfele: akkor igen kellemetlen volna a dolog, de a helyzeten ez mit sem változtatna. Utóvégre az ezredesnek semmi köze sincs az illető személyéhez, se rokonságához, se esetleges szeretőjéhez, se apjához, se anyjához: a Kaszinó döntött ebben az értelemben, a Kaszinó döntése ellen pedig nincs appelláta...*

⌘ *Vezényszóra löni, aztán zsebetett kézzel várni, hogy az ellenfél tud-e még visszalöni*

Végül szivarra gyújtva töpreng:

⌘ *Komolyan és ünnepélyesen gyujtotta meg kis bunkóját az ezredes, miután az aranypiros papirszalagot megvetéssel leszakította róla. Mily balga volt, hogy csak egy délutánra is el*

akarta felejteni rangját, társadalmi állását, baráti körét és megszokott életmódját, hogy »leereszkedjen« egy ismeretlen emberhez

↳ *Az a legnagyobb számár, aki valaha is bocsánatot kér valamiért, – mert igazi megbocsátásról amúgy sem lehet szó*

↳ *A havanna valóban izletes volt, mint az utolsó szivarhoz illik*

Az Arabs Szürke – amelynek írásképe változó a Nyugatban: »Arabs szürke« (egyszer), *Arabs szürke* (hatszor); a folyóiratszám tartalommutatójában *Arabs Szürke* – vendégeinek mint ábrázolt tárgyiasságoknak szöveg(hang)szerezése változatos: klinikai szolgák a Szvetenay utcából, lókereskedők, lóvasútiak és mások. (Közvetve egy klinikai tanár is említve van, aki boncol és a hullákat cédulázza.) A „P. E. G. szolgálatonkívüli huszárezredes” haláláról szóló történetek egy hullaszállító kocsis pálinkázásával záródnak:

↳ *A Jánosnak nevezett legény talán nem is értette meg az ezredes szavait, mert voltaképpen már hosszabb idő óta várákozott a friss csapolásra, csak a klinikai szolgák megérkezését várta. Ezeknek az egyenruhás embereknek a megérkeztével adatott meg arra nézve a jel, hogy érdemes a hordót a szokott ceremóniák közepette csapra verni. A lókereskedőknek, akik az egyik sarokasztalnál kártyáztak a természetes kocsmáros vezetése mellett, amúgy is inkább spriccer kellett, mert azt maguk mellé állíthatták a székre és a szivar- vagy pipahamut akkor halászhatták ki belőle, amikor éppen akarták. Az a néhány »futó« vendég, – bérkocsis, akinek erre volt fuvarja, hullaszállító kocsis, hivatalos kézbesítő, postás, lóvasúti, akinek éppen erre volt dolga, amúgy sem szokott mást inni, mint bort, mert a borban több az érték, mint a sörben. Csak a klinikai szolgák jelentették a komoly sörözőket, akiknek volt elég idejük a sörök elfogyasztásához és a sörök mellett szokásos beszélgetések meghallgatásához, – mert odaát amúgy is befejeződött a mindennapi boncolás, az életunt tanár véglegesen megmosta a kezét, megcédulázza a hullákat*

↳ *Amikor estefelé egy késői hullaszállító kocsis jelentkezett a mérőasztal előtt és ott mogorván megállott, mint aki elégedetlen a foglalkozásával. A lábfejevel álltában megvakarta a másik lábszárát és mindaddig egy szót sem szólt, amíg két pohárkával le nem eresztett az erős pálinkából.*

– *Valami civilbe öltözött ezredest kellett fuvaroznom, – mondta [...] Ott van már a Szvetenay-utcában*

A szövegműnek – tehát nem az ezredessel történeteknek – a lezárása mintegy hozzátoldással, codával a csapos gondolataival van megoldva. János e tekintetben (is) ellenpont, hiszen „[a]z ezredes, aki legfeljebb annyit szokott gondolkozni az élet és halál dolgai felett, mint egy bástya a sakk-játékban.” Az ezredes a csapos és a kocsmá napi életében egy szivar–szalagnyi szemetet sem jelentett:

↳ *Éjjél felé, amikor csillapodott a vendégforgalom, János, a csaposlegény a hátát a szekrény sarkának vethette és a délutáni vendég furcsaságain gondolkodott. Nem, sehogy se jutott eszébe, hogy ő volna az a bizonyos hullá, amelyet elfuvaroztak. Aki után az a cifra szivar-szalag maradt a sarokban*

Krúdy novellájának szöveg(hang)szerelése az egyes témaegységeknél cadenzát alkalmaz. Ezek a lezárások zömmel az ezredessel közvetlen történések részei (mint a tepertővásárlás és -evés, a retekevés, a pisztolypárbajok szokásos lefolyása, a szivarválasztás stb.), illetőleg a szövegmű szerkezetmínőségét építő kisebb egységek (mint a szivarszalag áttépeése, a cifra szivarszalag a kocsmasarokban). A szivarszalaggal kapcsolatos egységek többféle (szöveg)tartalom-kapcsolatban vannak. Az ezredes étkezésrendjéhez tartozó szivarozása mellett a „csaposlegénynek való rövid szivar” értékkülönbsége („A havanna valóban ízletes volt, mint az utolsó szivarhoz illik”) bizonyos fokú redundanciát mutat, amelyet a szövegmű címe is támogat. Ugyanakkor az ezeknek a szöveghelyeknek mint vissza-visszatérő melléktémáknak a teljes szövegműben hírértéke van, amely egymást erősíti. Ilyenképpen a redundancia mint a hírérték inverze¹⁹ egyensúlyban van, egyes szövegműegységek többféle szerepben hat(hat)nak új ismeretként, visszatérésként, melléktéma kidolgozásaként vagy annak lezárásaként. – A párbajra induló ezredes vásárlásakor maga a tepertő kap a szó szoros értelmében is lezárást a Vajda János-könyv lapjaiba csomagolva:

p A tepertő éppen frissiben párolgott, szagoskodott, ingerkedett a hentesné apró orra előtt és az ezredes a tepertős táltra mutatott

p A hentesné verseskötvevet vett elő, amelyből kiszakított néhány lapot, hogy stancit formáljon belőlük. Az ezredesnek eszébe jutott az ő újságírója. Azt mondják, hogy az is verseket ír

– Miféle versek ezek? – kérdezte, mintha álruhájában ál-foglalkozású embernek akarna feltűnni itt a hentesné előtt.

– Járt ide egy császárszakállas öreg úr, aki verseskönyveket hordott nekem. Ismeri talán. Vajdának hívták... Vajda Jánosnak

Az ezredes étkezésének szövegrészeinek egyes zárlatai össze vannak hangolva az újságíró várható halálával, ugyanakkor Krúdy gasztronóm írás(darabjai)val is együtt rezdülnek. Ez utóbbiak nemritkán erotikus kapcsolatait Kemény Gábor²⁰ mutatta be, a kocsmárosné szemügyrevételezése némileg hasonló összefüggés.

p Van valami rejtély a sör körül, amely rejtélyre voltaképpen sohasem jó rá emberfia. – Ilyenféléket gondolt magában az ezredes, miközben keserű sörét iszogatta, a tepertő apróságait is felszedezte, a zöldpaprika szára körül még mindig felfedezett apró kis húsdarabocskákat, amelyeket onnan kivagdalni nem volt utolsó élvezet. És a barna kenyér majdnem oly tüneményes volt, mint az egykori prófunton, amelyet valahol, valamerre egy hadgyakorlaton evett és a prófunton megéreződött a nyerges és lószerszámok szaga. Most már barátságosabban tekintett körül az üllőiúti kiskocsmában, miután ama tintapocsékoló kivégzéséhez még éppen elegendő ideje volt

¹⁹ Fónagy Iván: *A költői nyelvről*. Corvina, Budapest. é. n., [1999], 82.

²⁰ Kemény Gábor: *Képekbe menekülő élet*, Balassi Kiadó, Budapest, 166–183.

↳ – Nem egészen értéktelen asszony, habár persze Denise grófnőt vagy más ismerőseimet nem igen lehetne hozzá hasonlítani

↳ – A mi vendégeink korán reggel szeretik a perkeltet, – mond a kocsmárosné.

– A pörköltet.

– A perkeltet, – felelt a kocsmárosné

↳ mert kifogástalannak bizonyult minden felvágott retek. Könnyed verejték mutatkozott hófehér húsukon, de nyoma sem például annak a barna hernyónak, amely fereg-útjában a retek szívéhez alattomosan közeledik, nyoma sem a fásult, rothadásos részeknek, amelyeknek a megpillantása úgy elszomorítja a retek-szakértőket, mintha arra gondolnának, hogy már nincsenek a világon sem tisztességes emberek, sem retek, a külszín csal és pudvás lehet belülről a legbecsületesebb gyümölcs is

Az ezredes gondolataiban nemegyszer tér vissza a párbaj mint olyan és leendő ellenfele; ezek a szövegrészek is cadenzának tarthatók a csapossal kapcsolatos viselkedésének egyes részleteivel, továbbá a fiatalember magatartásával:

↳ Az ezredesnek aznap agyon kellett lőni egy embert, a Kaszinó megbiztatásából, miután a welszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában így döntöttek az urak
A párbajt délután tartják meg egy kaszárnyában, annak az embernek, aki a Kaszinót megsértette, nem szabad élvé eljönni a helyszínéről. Az ezredes vállat vont

↳ De valószínűleg nem lő már vissza. habár egy haldoklóról mondják, hogy végső erejével még elsütötte a pisztolyát és talált. – Bolondság, ez egy században egyszer fordul elő

↳ az ujságíró olyan koldus-szegény, hogy tepertőt vacsorázik esténként, papirosból, tizkör-mével, a sőt a mellénye zsebébe tartogatja és a retek, hagyma az íróasztala fiókjában várja, amíg a tepertőt elfogyasztja, jó borra persze nem telik neki, ezért messzi utakat tesz meg, amíg valamely olcsó kocsmát elér, ahol hideg bort lötyenthet égő gyomrába

↳ A csaposlegénynek való rövid szivart hamar megtalálta, amelyet át is nyújtott a legénynek, mint valami érdemrendet, de a maga számára nem tudott hirtelenében szivart választani. Végre is egy bunkó-formájú havannaszivarra esett a választása, amilyen szivarra az Arabs szürke fennállása óta nem gyujtottak rá ebben a helyiségben

↳ A fiatalember, amint az ezredest megpillantá, oly rémületet fejezett ki a tekintetével, mintha az ördöggel vagy a halállal találkozott volna

↳ Aztán hirtelen felemelte a két kezét a fiatalember és eltakarta a két szemét, mintha nem birná tovább látni a rémet, amely elébe állott. Vakon, imbolyogva fordult meg és szellem-lépéssel szökött ki az ajtón. »Gyerünk a laktanyába«, – kiáltotta hörgő hangon a kocsis fülebe, aki olyan gyorsan vágott lovai közé, mint a halál.

A szöveg(hang)szerelés – a zenei párhuzamnál maradva – olyan modusokkal (hangnemekkel) is dolgoz(hat)ik, amilyenek nemcsak a szöveg lehetséges világában, hanem a való világban (is) megvannak: „a welszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában” döntöttek a párbajról. Ilyen modusok a herceg említése, ő később VII. Edward (1841–1910) hírhedt társasági személy

volt, nevezetes utazásairól is;²¹ Vajda János (1827–1897) verseskönyvének lapjainak tepertőcsomagolási hasznosítása; a Szvetenay utca, ahol bonctani intézet volt. Amint a „welszi herceg” látogatásáról, hasonlóképpen a „P. E. G. szolgálatonkívüli huszárezredes”-ről sem dönthető el, hogy melyik most említett világ eseményei, szereplői.

III.

A novella alap(szöveg)tartalma – **P. E. G. ezredes, az ország legjobb céllövője egy újságíróval párbajozva elhunyt* – az ezredes társadalmi helyzetének, fiatalkori életének egyes eseményeinek, (ál)öltözködésének, a párbaj előtti pszichés állapotának, viselkedésének a kocsmában, a kocsmatulajdonosnak és feleségének, csaposlegényüknek és mindenféle vendégüknek ábrázoltságával teljesül ki (csupán a lényegesebbeket kiemelve). Gazdagítják a (szöveg)tartalmat az egyes részek cadenzái és modusai. Mindezeknek az ábrázolt tárgyiasságoknak a jelen (vázlatos) számbavétele mutatja, hogy Krúdy novellájának (és bizonyára más szerzők szépirodalmi szövegműveinek) a milyenségét – alkalomadtán – a szűk értelemben vett szövegtartalomhoz szerkesztett (komponált) olyan tényezők alakítják és befolyásolják, mint a (klasszikus) zene hangszerelési eljárásai.

²¹ A Krúdy-irodalomból ld. Fried István: *Ki (a) welszi herceg?*, In Uő: *Szomjas Gusztáv hagyatéka*. Palatinus, h. n. [Budapest], é. n., [1999], 236.